

Євген Луняк
(Ніжин)

Козацький чинник напередодні та під час Хотинської битви (1621) в рецепції французьких сучасників

Епохальна битва під Хотином одразу привернула увагу французьких сучасників, оскільки була доленосною для всієї Європи, а її безпосередніми учасниками були держави, які традиційно вважалися східними союзницями Франції, мали на своїй території значні французькі представництва та за долею яких у Парижі завжди спостерігали з великим інтересом – Османська імперія та Річ Посполита.

Тож не випадково, що вже по завершенню кривавого протистояння під Хотином та укладення миру між ворогуючими сторонами восени 1621-го року, в Парижі побачила світ невеличка книжечка, яка розповідала основні факти про перебіг цієї битви. Йдеться про друковане видання під назвою «Нещодавня велика і пам'ятна поразка ста п'ятидесяти тисяч турків від християнської армії. Із втечею Великого Правителя, захопленням його пашів, наметів, шатер, артилерії та обозу», датоване 15 листопада 1621 р.¹

Згадана книжечка була видана відомим паризьким друкарем Абрахамом Согреном (1567 – 1622), котрий відзначився тиражуванням у французькій столиці друкованих новин, прообразу пізніших газет і журналів. Цей твір став одним з останніх друкованих продуктів праці видавця, оскільки вже наступного року він помер.

Це цікаве й важливе джерело, яке ще не було відоме у вітчизняній історіографії, оприлюднив на своїй сторінці Facebook, сучасний український дослідник Ігор Полуктов, дозволивши детально вивчити його зміст.

---

¹ *La grande et memorable deffaicte, nouvelement arrive de cent cinquante mille Turcs, par l'Armee Chrestienne. Avec la fuite du Grande Seigneur, prise de ses bachas, tentes, pavillons, artillerie et baggage.* Paris: Chez Abraham Saugrain, 1621. 13 p.

Як видно з тексту книжки, відомості про перебіг Хотинської битви були отримані Абрахамом Согреном з різних міст: Варшави, Кракова, Лейпціга, Нюрнберга та Відня. Вже з перших повідомлень йдеться про визначальну роль у перемозі під Хотином козаків (*Quosaques*), табір яких був розташований окремо від основних польських сил і саме на зосередження яких за намовлянням «двох валахів» (*deux Walaques*) султан вирішив спрямувати свій головний удар. На думку султанського двору, козаки були гірше укріплені, тож їх було легше здолати, що в кінцевому підсумку полегшило б перемогу над рештою польського війська. Як йдеться далі, 6 вересня турецькі воїни пішли на штурм козацького табору за підтримки потужного гарматного вогню. Однак, всупереч очікуванням султанських воєначальників, козаки мужно витримали цей натиск, захищаючись з надзвичайною хоробрістю. На допомогу козакам прийшли німецькі мушкетери-найманці, які відкрили шквальний вогонь по турках, зрештою змусивши тих відступити із значними втратами. Цей успіх підбадьорив військо Речі Посполитої².

Зрозумівши стратегію османів про першочерговий розгром саме козаків, польські воєначальники надали допомогу, щоб зміцнити оборону козацького табору й відправили для його посилення свого «генерала». Приготування не були марними, що й дозволило козакам незабаром відбити другий штурм турків, завдавши їм немалих втрат³.

Зрештою, «у наступну неділю» (вочевидь, йдеться про 12 вересня) турки здійснили третій наступ на козаків, зосередивши проти них основні сили. Однак і цього разу військова удача виявилася саме на козацькому боці. Турецький натуп захлинувся, їхнє військо прийшло у безлад і змушене було відступати, козаки змогли захопити багатьох полонених, зокрема й двох пашів. Також трофеями козаків стали дві турецькі гармати, а інші, не маючи змоги їх забрати, козаки заклепали, зробивши непридатними для обстрілів своїх

---

² *Ibid.*, р. 3-4.

³ *Ibid.*, р. 4-5.

позицій. Після цього тепер уже козаки зробили вилазку до турецького табору, піддавши його вогню й рясно заливши його кров'ю⁴.

В ці дні володар Речі Посполитої Сигізмунд III Ваза мусив повернутися до Львова (*Leopolis*), де відбувалося тоді «загальне зібрання знаті королівства» для вирішення питання про оборону країни від турецької загрози. Тоді ж занепокоєння викликали й «московити» (*Moscovite*), зосередивши свої війська на кордонах держави й пояснюючи таке скупчення можливістю нападу з боку татар. Втім, великим успіхом для поляків стало незабаром захоплення шести великих гармат з боєприпасами, які турки переправляли через Дунай, сподіваючись використати їх під Хотином⁵.

Остання звістка з цих повідомлень, датована 14 жовтня й отримана з Відня, містила інформацію про повну перемогу християнської армії над турками, коли було захоплено табір останніх «з наметами, шатрами, гарматами, боєприпасами та обозом султана або Великого правителя, котрий, тікаючи, загубив свого черевика та зміг врятуватися із рештою своїх людей, досягнувши Трансильванії»⁶.

Про козаків напередодні та під час Хотинської війни неодноразово згадує у своїй «Левантійській подорожі» (1624) інший французький сучасник, дипломат Луї де Е, барон де Курменен (перед 1600 – 1632). Так, головною силою, що стала на перешкоді турецько-татарської експансії у Північному Причорномор'ї, Курменен небезпідставно вважає козаків. Він дуже докладно описує специфіку ведення козаками війни, особливо на морі, називаючи козацькі човни українським словом «чайка (*Caïc*)». Відмічає він активну участь і важливу роль козаків у Хотинській війні, яка була спровокована, зокрема, й їхніми морськими походами. Дипломат наводить цікавий факт. Козацькі рейди на причорноморські міста Порти, в тому числі й на околиці самого Константинополя, настільки налякали турків,

---

⁴ *Ibid.*, p. 5-6.

⁵ *Ibid.*, p. 7-8.

⁶ *Ibid.*, p. 12-13.

що «кілька найповажніших з них прийшли просити королівського посла [графа де Сезі, очільника французької дипломатичної місії у Константинополі – Є. Л.], щоб він погодився захистити їх у випадку, якщо місто буде захоплене»⁷. Курменен фіксує великий страх і занепокоєння від можливих нових походів козаків, які панували повсюдно серед турків.

На думку Курменена саме гнів і лють щодо козаків стали одними з головних чинників, що змусили султана Османа II зібрати величезну армію й вести її у 1621 р. під Хотин для покарання невірних. Щоправда, Курменен вочевидь подає перебільшені відомості про чисельність османського війська, обраховуючи її у понад 400 тисяч чоловік⁸. Очевидно, що в реальності військо турецького султана було значно меншим.

Про страх турків перед козацькою загрозою читаємо й у відомому тогочасному нарисі з історії Туреччини Мішеля Бодье⁹ (бл. 1589 – 1645). Вже згаданий історіограф Бодье у своєму «Описі загальної історії турків», що вийшов у Парижі в 1631 р., приділив значну увагу козацтву, зокрема, присвятивши окрему главу розгляду битви під Хотином, де відзначив важливу роль у ній козаків¹⁰. Описуючи саму битву, автор зауважує, що головною ціллю Османа II були саме козаки. Проте, раз у раз відправляючи свої величезні полки на козацькі укріплення,

---

⁷ *C[ourmenin], baron des H[ayes Louis]. Voyage du Levant, fait par le commandement du roi en l'année 1621. Paris: Chez Adrian Taupenar, 1624. 420 p. P. 199-200.*

⁸ *Ibid.*, p. 199.

⁹ *Baudier M. Inventaire de l'Histoire generale des Turcz. Ou sont descriptes les guerres des Turcs, leurs conquestes, seditions, et choses remarquables, tant aux affaires quilz ont eu contre les Chrestiens, comme Grecs, Hongres, Polonois, Bulgares, Moldaves, Transsylvains, Valaques, Slavons, Venitiens, Espagnols, Chevaliers de Rhodes, et de Malte que contre les Infidelles, comme Tartares, Perses, Egyptiens, Arabes, et autres, depuis l'an 1300 iusques en l'annee 1631. Avec la mort et belles actions de plusieurs chevaliers de Malte, et autres Gentilhommes et Seigneurs Francois. Paris: Henri le Gras et Iean Guignard, 1631. 998 p. P. 320-330.*

¹⁰ *Ibid.*, p. 870-872.

мусульманські завойовники весь час зазнавали невдачі. На думку історіографа, завдяки вмілій організації бою козаками полякам вдалося домогтися доволі вигідних для себе мирних умов, загальний зміст яких також наведено у тексті твору. Дуже багато уваги Бодье приділяє чорноморським походам козаків, доводячи, що «саме ім'я козаків було жахом і страхіттям Константинополя»¹¹.

Напевно буде доречно згадати, що Мішель Бодье став одним з перших біографів славнозвісної Роксолани, докладно висвітливши її інтриги при дворі Сулеймана I у своєму історичному нарисі.

Визначальну діяльність козаків напередодні та під час Хотинської битви (1621) відзначав один з перших французьких дослідників історії українського козацтва Жан Ле Лабуерер сир де Блеранваль (1623-1675), придворний польської королеви Марії-Луїзи де Гонзаги, французьки за походженням. У своєму «Повідомленні про подорож королеви Польщі» (1647) Ле Лабуерер відзначає, що козаки на початку XVII ст. стали головним ворогом турків і татар. Саме вони стали постійним головним болем Високої Порти, яка, загрожуючи всьому християнству, не могла в той же час захистити свої власні землі. Історик згадує про переможні рейди запорозького козацтва в Крим, морські походи на Синоп і Трапезунд, розголос про які прокотився усією Європою. Та найбільше він був вражений «їхньою відвагою та зухвалістю, коли вони пограбували передмістя Константинополя на виду в усього міста, самого великого повелителя та його двору. Ніколи раніше турки не мали випадку, щоб їх атакували на морі Евксінському та так їх розгромили»¹². Ле Лабуерер детально описує суднобудування та

¹¹ *Ibid.*, p. 928.

¹² *Le Laboureur S. de Bleranval J. Relation du voyage de la royne de Pologne, et du retour de madame la mareschalle de Guebriant, ambassadrice extraordinaire, & sur-intendante de sa conduite. Traité du royaume de Pologne, de ses provinces, de leur gouvernement ancien & moderne, de leurs princes particuliers, & de leur union sous une mesme couronne.* – Paris: Chez la Vesue Jean Camusat et Pierre Le Petit,

озброєння козаків, тактику ведення ними морського бою, визнаючи її оригінальною та добре продуманою. Французький автор по праву визнає козаків однією з найголовніших збройних сил Речі Посполитої, відмічаючи активну участь цих степових воїнів у всіх війнах Речі Посполитої з кінця XVI ст. Він зазначає, що козаки успішно воювали на боці польського короля під час походів на Москву на початку XVII ст., відзначилися у битвах з турками та татарами під Цецорою (1620) та Хотином (1621)¹³.

Подібну оцінку діяльності козацтва можемо побачити в пізнішій праці французького дипломата та письменника Гаспара де Танда (1618-1697), який був інтендантом при дворі польської королеви Марії-Луїзи де Гонзаги, а також контролером у короля Яна II Казимира, разом з яким він виїхав до Франції після зречення того. Згодом де Танд ще кілька разів приїжджав до Польщі, зокрема, на обрання королем Яна III Собеського¹⁴.

В 1688 р. де Танд опублікував «Історичне повідомлення про Польщу» під псевдонімом де Отвілль (яким ми і будемо надалі користуватися).

Говорячи про звиятиги козаків, де Отвілль найбільше підкреслює їхній героїзм у Хотинській битві, щоправда, помилково датуючи її 1620-м роком. На думку історика, саме козаки являли найбільшу загрозу для турецького війська, тому саме їх у першу чергу й намагався розгромити султан Осман: «Отже, ці люди є такими хоробрими, що під час війни між Сигізмундом III і Османом, імператором турків, в 1620 р. 400 з них, котрі прийшли на службу в армію Польщі, через недогляд опинилися окремо від своїх людей і були атаковані всім військом Османа, проти якого боронилися впродовж трьох днів. І турки змогли їх подолати тільки з великими зусиллями, втративши багатьох своїх воїнів. Перемігши їх, армія Османа, яка була величезною, намагалася завадити іншим козакам приєднатися до поляків,

---

imprimeur ordinaire du roy, rue Saint Jacques, à la Toison d'Or, 1647. Partie 2. 280 p. P. 187-188, 228-229.

¹³ *Ibid.*, p. 186-188, 190-194, 200-201.

¹⁴ *Biographie universelle ou dictionnaire historique* / M. de Weiss. Paris: Furne et C-іe, 1841. Т. 6. 640 p. P. 37.

напавши на них на підході. Битва тривала вісім днів, протягом яких турки намагалися зашкодити їх прибуттю до польської армії. Загалом в цій кампанії козаки творили дива. Однак, коли християни вигравали битву, вони загрозували покинути військо, через те що їм бракувало хліба»¹⁵.

В уявленні французького автора козаки дійсно постають мужніми невтомними загартованими солдатами, влучними стрільцями, котрі «мають на озброєнні аркебузи, з яких стріляють так вправно, що майже завжди влучають у те, що бачать»¹⁶.

Подібні позитивні оцінки ролі козаків в ході Хотинської битви 1621-го року знаходили свої відголоски й у наступні часи. Всесвітньо відомий «король філософів» й один з найвідоміших корифеїв доби Просвітництва Вольтер, котрий загалом дуже скептично ставився до козаків і їхньої військової майстерності у своїх працях, через століття після Хотина відзначав великі заслуги українського козацтва перед Польщею у протистоянні османській експансії в своєму трактаті «Досвід про звичаї та дух націй» (1756). Так, у главі 189-тій цього твору, присвяченій аналізу історії Польщі XVII ст. він неодноразово згадує про козаків, зокрема й наголошуючи на їхній вирішальній ролі у вікопівній Хотинській битві (1621), коли, саме завдячуючи їхньому героїзму, вдалося зупинити просування турецької навали вглиб Європи¹⁷.

Таким чином, роль козацького чинника у протистоянні турецькій агресії напередодні та під час Хотинської битви

¹⁵ *Hauteville de [Tende G. de]. Relation historique de la Pologne contenant Le pouvoir de ses Rois, leur élection, & leur Couronnement, les privileges de la Noblesse; la Religion, la Justice, les moeurs & les inclinations des Polonois; avec plusieurs actions remarquables / de Hauteville. Paris: Chez Jacques Villery, 1697. /X/+336 p. P. 63-64.*

¹⁶ *Ibid.*, p. 68.

¹⁷ *Voltaire. Essai sur les moeurs et l'esprit des nations, et sur les principaux faits de l'histoire depuis Charlemagne jusqu'à Louis XIII. Avec des notes par M. Beuchot. Paris: Chez Werdet et Lequien fils, 1829. T. 4. 547 p. P. 398-404.*

1621-го року знайшла суттєве відображення в працях французьких авторів XVII ст. Основними джерелами для них були переважно дипломатичні реляції, що походили від придворних Речі Посполитої чи Османської імперії. В усіх згаданих працях відзначається надзвичайна важливість козаків у протидії туркам і татарам на початку XVII ст., підкреслюється їх мужність і відвага у боротьбі за захист християнського світу. В той же час, ці згадки не мають великої деталізації й майже не містять географічних назв та імен видатних діячів. Попри все, ці повідомлення є важливими джерелами як для вивчення історії України цього періоду, так і для кращого розуміння особливостей сприйняття нашої країни та самого феномену українського козацтва в добу його найбільшого розквіту західними інтелектуалами.